

ОСОБЛИВОСТІ РЕСУРСНОГО КОМПОНЕНТА СОЦІАЛІЗОВАНОСТІ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

THE PECULIARITIES OF THE RESOURCE COMPONENT OF SOCIALIZATION IN SENIOR PRESCHOOLERS WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT

У статті виявлено особливості ресурсного компонента соціалізованості у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. Виявлено відсутність у таких дітей у зіткненні з виникаючими труднощами наполегливості під час виконання завдання, неможливості довго утримувати зосередженість на заданій роботі, низькі прояви самостійності.

Констатовано, що діти із загальним недорозвитком мовлення виявляють більшу активність у побуті та в ігровій діяльності тоді, коли немає потреби застосовувати мовлення або можна повністю чи частково замінювати мовлення знайомими жестами, мімікою обличчя. Вони ніколи не висловлювали свою думку на виконання будь-яких дій. Якщо у них виникали труднощі при говорінні, вони здебільшого намагалися уникати його, замінюючи жестами, поглядом, мімікою обличчя. Визначено, що вони розуміють свій недолік і соромляться його.

Експериментально перевірено, якщо дитині із загальним недорозвитком мовлення доручали виконати будь-яку справу, навіть якщо вона для неї нова, невідома, то, як правило, діти бралися за її виконання. Здійснено підрахунок показників виявів самостійності у таких дітей, відповідно, можемо зробити висновок про те, що рівень самостійності у них ще недостатньо розвинений.

Дуже невелика кількість дітей має свою точку зору, вони дуже рідко звертаються за допомогою до своїх однолітків, що і приводить до їхньої замкнутості у собі, відчуження від колективу однолітків. Такі діти не вміють вирішувати конфліктні ситуації, вони уникають їх, проте із задоволенням приймають допомогу від дорослих, зважаючи на це, тільки невелика кількість таких дітей може гратися самостійно, така ж кількість дітей може самостійно знайти собі справу. Цей факт свідчить про недостатню соціалізованість дитини у її мікросоціумі та, відповідно, про несформованість ресурсного компонента соціалізованості у старших

дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.

Ключові слова: соціалізованість, старші дошкільники, загальний недорозвиток мовлення, ресурсний компонент.

The article examines the resource component of socialization in senior preschoolers with general speech underdevelopment (hereinafter GSU). When faced with difficulties, such children do not show persistence in task performing, they are unable to focus on a given task for a long time and their independence is low.

Children with general speech underdevelopment were more active in everyday life activities and games when they did not need to use speech or could completely or partially replace speech with familiar gestures, facial expressions. They never expressed their opinion as for any action. If they had difficulties at speaking, they mostly tried to avoid it, replacing it with gestures, looks, facial expressions. It was determined that they understood their shortcoming and were ashamed of it.

The experimental test showed that if children with GSU was instructed to perform any task, even if a new one, unknown for them, the children, as a rule, started to perform it. The indicators of independence for children with GSU were calculated, and we concluded that these children's independence was underdeveloped. Very few children had their own point of view, they very rarely sought help from their peers; this led to their introversion, alienation from peers. Such children did not know how to resolve conflict situations and tried to avoid them, but they gladly accepted help from adults. So, only several such children could play independently, the same number of children was able to find what to do independently. This fact indicates insufficient socialization in their micro-society and, accordingly, an underdeveloped resource component of socialization in senior preschoolers with GSU.

Key words: socialization, senior preschoolers, general speech underdevelopment, resource component.

УДК 376-056.34

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/38.16>

Піканова Н.В.,

аспірантка відділу логопедії Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України

Омельченко І.М.,

докт. психол. наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України

Кобильченко В.В.,

докт. психол. наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу освіти дітей з порушеннями зору Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України

Постановка проблеми в загальному вигляді. Проблема соціалізації особистості сягає глибинних і давніх досліджень науковців Західної Європи, Америки, Канади тощо. Актуальність її дослідження зумовлюється необхідністю проходження індивідом шести стадій соціалізації (за Л. Колбергом) [5]: доморальний стан, який у майбутньому має наповнюватися моральною свідомістю; пасивно-адаптивна поведінка, яка забезпечує суб'єкту знаходження шляхів до злагоді співіснування з іншими; пасивне прийняття самим суб'єктом тих норм і цінностей, які йому пропонує оточення; орієнтація суб'єкта на закон та встановлений порядок; спрямованість суб'єкта на соці-

альний договір та закон; визнання, прийняття та орієнтованість на загальнолюдські, визнані суспільством, норми та принципи поведінки в соціумі. Вочевидь, проходження цих стадій забезпечує дитині в умовах типового та порушеного розвитку, в нашому випадку загального недорозвитку мовлення (далі – ЗНМ), сформованість соціалізованості як результату сукупності соціальних процесів, які дають змогу індивіду засвоїти і відтворити необхідні для його повноправного функціонування систему знань, цінностей і норм людського буття. Соціалізованість трактується нами як сформованість рис, що задаються статусом і необхідні суспільству; досягнення особистістю певного балансу

адаптованості і відокремлення в суспільстві. Структура соціалізованості включає функціонування двох компонентів: ресурсного та рефлексійного (за В. Кобильченком) [1; 2]. *Рефлексійний* компонент має забезпечити дитині загальну готовність до адаптації, як в умовах кожної конкретної ситуації, так і в цілому загалом – до умов соціального мікросередовища, тоді як *ресурсний* компонент має забезпечити для цього певний необхідний інструментарій, який визначатиме, як і яким чином буде відбуватися процес соціальної адаптації.

Отже, проаналізувавши наукову, психолого-педагогічну літературу, можемо зробити висновок про те, що соціалізованість дитини із ЗНМ визначається процесом соціалізації, який детермінований станом загального недорозвитку мовлення, і, як наслідок, формування соціалізованості дитини має значну затримку в часі. Однак на сьогодні у спеціальній освіті не розглядалось питання сформованості соціалізованості у дітей із ЗНМ старшого дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасному освітньому просторі проблема соціалізації та соціалізованості таких дітей у соціумі, що оточує їх, є досить актуальною. Цю проблему розглядали у різний час науковці багатьох країн (Т. Бут, Ч. Вебер, Б. Вульфсон, Е. Деніелс, Д. Деппелр, Е. Дюркгейм, М. Ейнскоу, Т. Жулковська, Л. Колберг, Г. Лефрансуа, Д. Лупарт, Т. Лорман, А. Маслоу, Д. Мітчелл, К. Стаффорд, Д. Харві та інші), а також українські дослідники (І. Бех, А. Висоцька, І. Гладченко, М. Головатий, Е. Данилавичук, В. Кобильченко, А. Колупаєва, Т. Кравченко, С. Литовченко, А. Мерсіянова, А. Міненко, І. Омельченко, Ю. Рібцун, Т. Сак, О. Таранченко, І. Татьянчикова, Л. Трофименко, А. Чобанян, О. Хохліна тощо).

Мета статті – визначити особливості функціонування ресурсного компонента соціалізованості у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Виклад основного матеріалу. Підбираючи контингент дітей для констатувального експерименту, ми враховували вік – це були діти старшого дошкільного віку (5–6 років) та стан загального недорозвитку мовлення II, III рівня. Стосовно інтелектуальних можливостей – це діти з нормою в інтелектуальному розвитку. Отже, нами було відібрано дві групи старших дошкільників: старші дошкільники з нормотиповим розвитком (далі – НР) та із ЗНМ. В експериментальному дослідженні взяли участь всього 26 старших дошкільників із ЗНМ та 74 старших дошкільників із НР. Методики та показники діагностування ресурсного компонента соціалізованості відображені в таблиці 1.

Ресурсний компонент ми розглядаємо як ставлення дитини до виконання та дотримання моральних і соціальних норм, способів її діяльності, можливості робити за необхідності вибір своєї поведінкової моделі.

За показники ресурсного компонента обиралися нами наступні здатності:

- стосунки з однолітками та дорослими в інклюзивній групі;
- здатність давати адекватну оцінку різноманітним негативним або позитивним життєвим обставинам;
- вміння поводитися у відповідності з ситуацією яка виникла у даних обставинах та відчувати за неї відповідальність;
- здатність вирішувати конфлікти в ході своєї діяльності.

Для діагностики можливостей дитини із загальним недорозвитком мовлення виявів наполегли-

Таблиця 1

Методики та показники діагностування ресурсного компонента соціалізованості

Назва компонента	Показники	Назва діагностичних методик
РЕСУРСНИЙ КОМПОНЕНТ	Ініціювання, підтримання, прогнозування та завершення діяльності взаємодії. Здатність слухати і чути співрозмовника та адекватна реакція на міжособистісну взаємодію. Влучний вибір комфортного виду комунікації (вербальний, невербальний, альтернативний) та доречне застосування під час спільної діяльності. Активна взаємодія під час спільної діяльності або комунікативного акту, вміння вибирати собі партнера з гри, співрозмовника та контролювати свою поведінку. Вміння долучатись до спільної діяльності з дорослим та однолітками, об'єднуватись задля спільного результату. Вміння долати бар'єри під час складної життєвої ситуації. Вміння оцінювати власні можливості, поважати бажання та інтереси інших, узгоджувати свої дії. Навички соціально визнаної поведінки, вміння орієнтуватись у людських взаєминах, виконувати певні соціальні ролі. Знання мовного етикету. Адекватне використання різних способів взаємодії.	1. Карта виявів самостійності (А. Щетиніна) [4]. Ця карта спрямована на виявлення психічних особливостей активності, ініціативності, самоконтролю. 2. Карта виявів ініціативності (А. Щетиніна) [4]. Спрямована на виявлення особливостей під час спільної діяльності з дітьми та дорослими (під час навчання, в ігровій діяльності, побуті тощо). 3. Вивчення довірливості і контролю у дітей (Ю. Афонькіна, Г. Урунтаєва) [3]. Методика спрямована на виявлення наполегливості і цілеспрямованості, подоланні дитиною складних життєвих ситуацій.

вості і цілеспрямованості у досягненні результатів у своїй діяльності, подоланні дитиною складних життєвих ситуацій нами була застосована методика Ю. Афонькіної та Г. Урунтаєвої «Вивчення довільності і контролю у дітей». Мета цієї діагностики полягає у визначенні у дитини рівня вміння зберігати ціль в умовах утруднення успіху, виявляти наполегливість, цілеспрямованість, самостійність.

Проводилася діагностика індивідуально з кожною дитиною і складалася з 4 серій. Завдання в кожній наступній серії дещо ускладнювались. В усіх серіях у випадку виникнення утруднень при виконанні завдання демонстрували його рішення, час виконання завдання не обмежувався.

Так з першою серією експериментального дослідження впоралася більшість дітей із ЗНМ (82%). Діти з НР виконали це завдання всі 100%. Всім дітям подобалося виконувати це завдання, воно не викликало у них особливих утруднень. Тобто дітям у даній ситуації було не важко зберігати ціль виконання завдання.

У другій частині завдання ми дещо ускладнювали роботу дитини з приводу виконання. На цьому етапі роботи багато дітей із ЗНМ мали утруднення у виконанні, з завданням справлялися значно повільніше, просили допомоги у дорослого. Проте більша частина дітей із ЗНМ виконали поставлене перед ними завдання (64%). Але їм було важко довго зосереджуватися на завданні, вони не завжди виявляли наполегливість у досягненні цілей, не постійно приймали допомогу дорослого. Діти з НР, якщо мали утруднення, зверталися за допомогою до дорослого або однолітків і доводили справу до кінця (100% досягли поставленої цілі).

Третя серія завдання складалася із складання листівки з того самого матеріалу, що і в другій серії, але зразка листівки не давали і способу дії не демонстрували. З цим завданням справилася трохи менша частина дітей із ЗНМ, загалом, 52%, хоча це завдання виконали також досить багато дітей. Більшість з них залучала до виконання допомогу дорослих. Інша частина дітей частково відмовлялася від виконання цього завдання, відразу або після першої спроби його виконати. Це свідчить про відсутність у таких дітей наполегливості при зіткненні з виниклими труднощами під час виконання завдання, неможливість довго утримувати зосередженість на заданій роботі, низькі прояви самостійності. Діти з НР виконували це завдання із зацікавленістю, хоч воно й забирало у них більше часу, якщо у них щось не виходило, зверталися за допомогою до дорослих або однолітків 83%. Невелика кількість дітей із НР, після кількох невдалих спроб, відмовилися від виконання цього завдання.

У четвертій серії завдання дітям знову дали той самий матеріал, що і раніше, але пропонували скласти з цих частин якомога більше листівок,

при цьому їм не надавалося ніяких зразків. З цим завданням впоралася значно менша частина дітей із загальним недорозвитком мовлення, всі вони більшою або меншою мірою вдавалися до допомоги дорослих (37%), але не залучали допомогу дітей. Діти з НР також мали утруднення у виконанні цього завдання, вони більше зверталися до допомоги дорослих, більше часу витратили на виконання завдання, але виконала його майже та сама кількість дітей, що і раніше – 78%. Це свідчить про прояви зацікавленості у роботі.

За цією методикою нам важливо було прослідкувати, як дитина зберігає ціль виконання завдання у ситуації напруженої уваги, зосередженості. Діяльність дитини аналізували з точки зору присутності у дитини цілеспрямованості: наскільки дитина цілеспрямована, чи залучає (і як часто) допомогу дорослого, чи припиняє намагання виконати завдання, зіткнувшись із труднощами. Результатом методик для нас стали відомості про неналежний розвиток ресурсного компонента (ставлення до виконання заданої діяльності, способів діяльності, можливості працювати при необхідності в умовах утруднених ситуацій, вибору своєї поведінкової моделі тощо), що має негативний вплив на формування організаційних складників дитячої соціалізованості.

Спостереження за дітьми під час навчання, в ігровій діяльності та побуті дали нам можливість апробувати «Карту проявів ініціативності» (А. Щетиніна), яка була спрямована на:

- вияви розвитку ініціативності дитини;
- встановлення та підтримання комунікаційних відношень;
- володіння взаємодією з дітьми і дорослими;
- вивчення мотивації та спрямованості на спільну діяльність;
- виявлення наявності потреб, бажання та інтересу до спільної взаємодії.

За нашими спостереженнями, діти із ЗНМ старшого дошкільного віку дуже рідко, майже ніколи самостійно не беруть на себе головні ролі в ігровій діяльності, тільки 12% дітей намагалися стати ведучими у грі, але при цьому значно більша кількість дітей могли виступати ініціаторами в побутовій діяльності 38%. (Наведемо приклад. Катя Б., 5 років, загальний недорозвиток мовлення. Стоїть осторонь, грає переважно маніпулятивно, повторює за однолітками певні рухи, сама гру не ініціює. В основному поводить себе відсторонено. Під час гри дівчат ляльками тримала поні та маніпулювала нею, сиділа у колі, проте не приймала участі в діалогах).

Діти з НР проявляли більшу ініціативу під час ігор, виконання завдань у побуті (її проявили 74% дітей). Тому, порівнюючи ці дані, ми маємо можливість стверджувати, що ініціативність дітей із ЗНМ розвинена дуже слабо і проявляється насамперед у побутовій діяльності, де вони можуть діяти

самостійно, без залучення інших дітей, спираючись на допомогу дорослого.

Прояви ініціативності в ігровій діяльності – 12% у дітей із ЗНМ і 74% у дітей із НР.

Прояви ініціативності у побутовій діяльності – 38% у дітей із ЗНМ і 74% у дітей із НР.

Діти із ЗНМ, за нашими спостереженнями, проявляють більшу активність у побуті та в ігровій діяльності тоді, коли немає потреби застосувати мовлення або можна повністю чи частково замінювати мовлення знайомими жестами, мімікою обличчя (38%). Вони ніколи не висловлювали свою думку на виконання будь-яких дій (0%). Якщо у них виникали труднощі при говорінні, вони здебільшого намагалися уникати його, замінюючи жестами, поглядом, мімікою обличчя. Вони розуміють свій недолік і соромляться його. Були випадки, коли діти групи під час гри або виконання завдання не давали такій дитині домовитися, переривали її. На відміну від дітей із ЗНМ, діти з НР були більш активні у самостійному висловлюванні (77,5%), більшість дітей не соромилася і ніколи не відмовлялася від наданої можливості висловити свою точку зору на дії, які виконують (68%).

Мовленнєве спілкування під час спільної діяльності – 38% у дітей із ЗНМ і 77,5% у дітей із НР.

Діти, які мають свою точку зору і можуть її висловити – 0% у дітей із ЗНМ і 68% у дітей із НР.

Прагнення до лідерства дітей із ЗНМ у групі однолітків, яка займається спільною діяльністю, нами спостерігалось також у дуже малій кількості (18%). На відміну від цих дітей, діти з НР були дуже активними, намагалися якомога частіше виявляти лідерство у своїй групі (73%).

Прояви лідерських спрямувань – 18% у дітей із ЗНМ і 73% у дітей із НР.

Проте, якщо дитині із ЗНМ доручали виконати будь-яку справу, навіть якщо вона для неї нова, невідома, то, як правило, діти бралися за її виконання у 48%. Вони дуже раділи, якщо отримували від дорослого або дітей схвалення виконаної роботи. Такі дії дітей виявляють їхнє прагнення, інтерес до спільної діяльності. Діти з НР виявляли велику активність, зацікавленість часто емоційну збудженість при виконанні невідомої справи та у комунікативно-діяльнiсному спілкуванні (94%).

Вияви наявності потреб до спільної діяльності – 48% у дітей із ЗНМ і 94% у дітей із НР.

Аналіз спостережень за дітьми із ЗНМ свідчить про необхідність розвитку зацікавленості у дітей, збільшенні їхніх потреб і можливостей у комунікативно-діяльнiсному та комунікативномовленнєвому спілкуванні, тобто встановлень взаємин з оточуючими. Потрібно виховувати у них необхідність задовольняти пізнавальні, когнітивні потреби – найбільш значущі для таких дітей, хоча

вони мають великі утруднення на шляху їх усвідомлення і реалізації.

Для діагностування проявів розвитку самостійності та самоконтролю у дітей із загальним недорозвитком мовлення ми апробували методику «Карта проявів самостійності» (А. Щетиніна). Ці прояви мають дуже вагоме значення при визначенні змісту ресурсного компонента соціалізованості дитини.

При заповненні цієї карти спостереження проводилися за кожною дитиною окремо, потім вони зводилися у загальну карту спостережень, де виставлялися результати. Загалом за цими результатами підраховувалися показники виявів самостійності та самоконтролю дітей із загальним недорозвитком мовлення в інклюзивних групах.

Ця методика дала нам можливість діагностувати прояви ресурсного компонента у дітей із ЗНМ за такими показниками:

- може сам знайти собі справу;
- має свою точку зору;
- звертається за допомогою до однолітків та дорослих;
- прагне все робити самостійно;
- намагається доводити розпочату справу до кінця;
- без вказівки дорослого прибирає посуд, іграшки, речі;
- самостійно вирішує конфліктні ситуації з однолітками;
- виявляє стурбованість про те, щоб завжди знаходитися у згоді з більшістю;
- виявляє ставлення до будь-якої допомоги з боку дорослих або однолітків;
- вміє самостійно гратися.

За підрахунками показників проявів самостійності у дітей із ЗНМ нами були зроблені висновки про те, що рівень самостійності у цих дітей ще недостатньо розвинений. Дуже невелика кількість дітей має свою точку зору (4,6%), вони дуже рідко звертаються за допомогою до своїх однолітків (22%), що і приводить до їхньої замкнутості у собі, відсторонення від колективу однолітків. Такі діти не вміють вирішувати конфліктні ситуації, вони уникають їх, проте із задоволенням приймають допомогу від дорослих (83%), зважаючи на це, тільки невелика кількість таких дітей може гратися самостійно (15%), така ж кількість дітей може самостійно знайти собі справу (15%). Цей факт свідчить про недостатню соціалізованість дитини у її мікросоціумі. 43% дітей знають, що після себе потрібно прибирати іграшки, посуд тощо. 36% намагаються довести розпочату справу до кінця. Невелика кількість дітей (6,8%) намагалася самостійно вирішувати конфліктні ситуації з однолітками. Значна більшість дітей при виникненні конфліктної ситуації відверталася від однолітків або кидала роз-

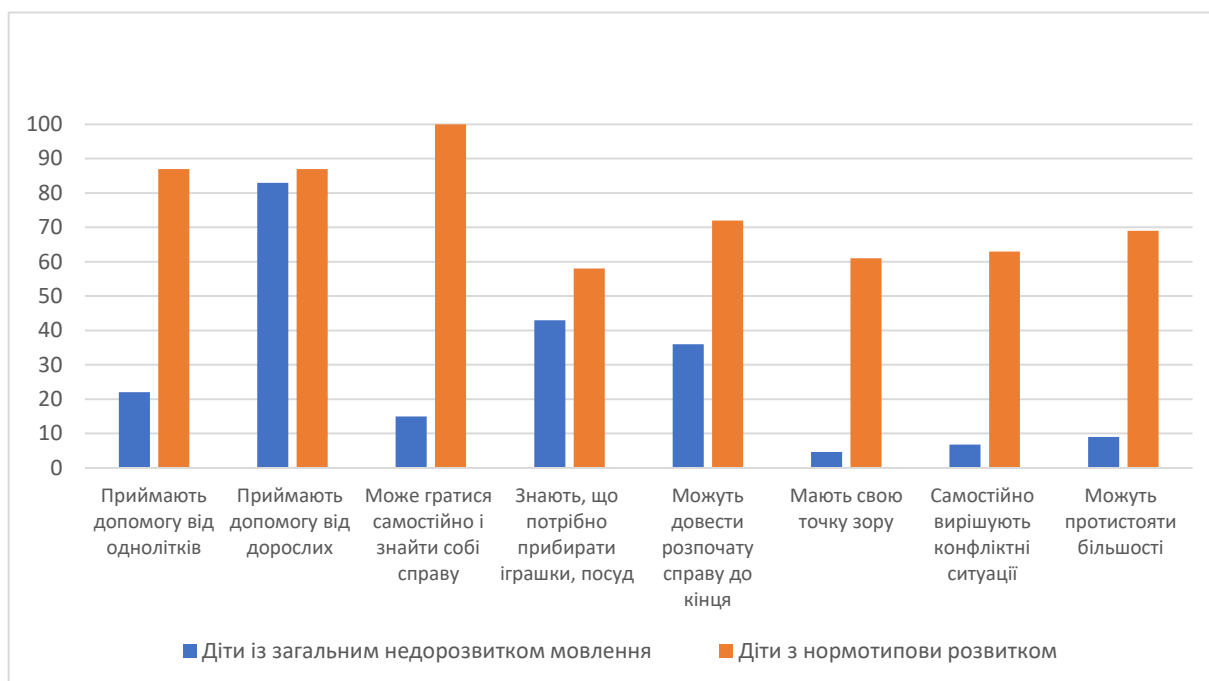

Рис. 1. Вияви самостійності старших дошкільників із ЗНМ та НР

почату справу. Дуже невелика кількість дітей із загальним недорозвитком мовлення (9%) знаходять в собі сили, щоб протистояти більшості, всі інші намагаються завжди знаходитися у згоді з більшістю. Вияви самостійності дошкільників відображені на рис. 1.

Водночас діти з НР більшою мірою спираються на свою точку зору (61%), часто і з задоволенням звертаються за допомогою до своїх однолітків та дорослих (87%), намагаються доводити розпочату справу до кінця (72%), знають, що після себе потрібно прибрати посуд, іграшки, речі (58%), намагаються самостійно вирішувати конфліктні ситуації з однолітками (63%). Багато дітей (69%) не турбуються про те, щоб завжди знаходитися у згоді з більшістю однолітків. Усі діти можуть самостійно гратися та самі знаходити собі справу (100%).

Істотним показником ресурсного компонента дитини при визначенні розвитку її самостійності є присутність потреби в ній, яку можна визначити за виявами дитячої активності й ініціативності, виявами зацікавленості до якої-небудь діяльності та бажанням займатися цією діяльністю, по досягненню результатів мети цієї діяльності. Так у дітей із ЗНМ ця потреба складає 26%, а у дітей з НР – 73%.

Потреба у самостійній діяльності – 26% у дітей із ЗНМ і 73% у дітей із НР.

Бажання дитини самостійно виконувати різні види діяльності, як правило, залежить від її можливостей досягнення результату, якого вона прагне, від міри володіння потрібними вміннями, навичками, способами дії. Присутність у дитини необхідних можливостей при здійсненні самостій-

ної діяльності дає дитині віру у свої сили, дає поштовх до активності і наполегливості у досягненні мети в роботі, яку вона виконує, самостійність при виборі способів її реалізації.

Саме роботі в такому напрямі педагогам дошкільних закладів освіти необхідно приділяти велику увагу, запроваджуючи нові методи виховної діяльності.

Висновки. Виявлено особливості ресурсного компонента соціалізованості у старших дошкільників із ЗНМ. У переважній більшості дошкільників із ЗНМ присутні утруднення у виконанні завдання, з ним справлялися значно повільніше, просили допомоги у дорослого. Інша частина дітей частково відмовлялася від виконання завдання, відразу або після першої спроби виконати його. Це свідчить про відсутність у таких дітей наполегливості при зіткненні з виникаючими труднощами під час виконання завдання, неможливість довго утримувати зосередженість на заданій роботі, низькі прояви самостійності.

Виявлено, що діти із ЗНМ виявляють більшу активність у побуті та в ігровій діяльності тоді, коли немає потреби застосовувати мовлення або можна повністю чи частково замінювати мовлення знайомими жестами, мімікою обличчя.

Експериментально перевірено: якщо дитині із ЗНМ доручали виконати будь-яку справу, навіть якщо вона для неї нова, невідома, то, як правило, діти бралися за її виконання.

Здійснено підрахунок показників виявів самостійності у дітей із ЗНМ, відповідно, можемо зробити висновок про те, що рівень самостійності у цих дітей ще недостатньо розвинений. Дуже

невелика кількість дітей має свою точку зору, вони дуже рідко звертаються за допомогою до своїх однолітків, що і приводить до їхньої замкнутості в собі, відчуження від колективу однолітків. Такі діти не вміють вирішувати конфліктні ситуації, вони уникають їх, проте із задоволенням приймають допомогу від дорослих, зважаючи на це, тільки невелика кількість таких дітей може гратися самостійно, така ж кількість дітей може самостійно знайти собі справу. Цей факт свідчить про недостатню соціалізованість дитини у її мікросоціумі та, відповідно, про несформованість ресурсного компонента соціалізованості у старших дошкільників із ЗНМ. Перспективи майбутніх наукових розвідок будуть спрямовані на дослідження рефлексійного компонента соціалізованості у старших дошкільників із ЗНМ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кобильченко В. Адаптаційний потенціал особистості як внутрішній чинник успішної адаптації молодших школярів із порушеннями зору. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2019. № 3. С. 64–75.
2. Кобильченко В. Психологічний супровід дітей дошкільного віку з порушеннями зору : монографія. Полтава : ТОВ «Фірма “Техсервіс”», 2015 206 с.
3. Урунтаева Г., Афонькина Ю. Практикум по детской психологии: пособие для студентов педагогических институтов, учащихся педагогических училищ и колледжей, воспитателей детского сада / Под ред. Г. А. Урунтаевой. Москва : Просвещение : Владос, 1995. 291 с.
4. Щетинина А. Диагностика социального развития ребенка: учебно-методическое пособие. Великий Новгород : НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2000. 88 с.
5. Kohlberg L. «Education, Moral Development and Faith». *Journal of Moral Education*. 1974. № 4 (1). P. 5–16. DOI: 10.1080/0305724740040102.